

ПСИХОЛОГИЈА

Д-р Ана ФРИЦХАНД

УКИМ – Институт за психологија

Прегледно научен
труд

“ПРОСВЕТНО ДЕЛО“
LXXII,1,2019
UDK:

37.06-057.874:316.624.3

**ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ НА МЕЃУВРСНИЧКОТО
НАСИЛСТВО ВО УЧИЛИШТЕТО И ЕФЕКТИТЕ
ВРЗ РАЗВОЈОТ НА ДЕЦАТА И НА АДОЛЕСЦЕНТИТЕ**

Апстракт. Феноменот на меѓуврсничкото насилство во училиштата, најчесто манифестирано во форма на малтретирање или популарно наречено булинг, како аспект на агресивното однесување, сè почесто се позиционира во фокусот на светската стручна јавност, како еден од централните проблеми во однесувањето на учениците, со кои се соочуваат училиштата. Малтретирањето во меѓуврсничките релации консензуално се разгледува како динамичен и мултифакторијално условен феномен, во кој учествуваат фактори што потекнуваат од поединецот, од семејството, од врсниците, но и од училиштето и од општеството. Практиката покажува дека насилството меѓу врсниците најчесто станува видливо од 10-годишната возраст и продолжува во адолесценцијата, а вклучува малтретирање и физички напад со или без оружје, но може да вклучи и форми на насилство во кое учествуваат банди. Според последните податоци што ги соопштува Фондот за деца на Обединетите нации (УНИЦЕФ), на глобално ниво, нешто повеќе од еден од тројца ученици на возраст од 13 до 15 години се соочуваат со малтретирање, а приближно ист процент се вклучени во физички пресметки.

Наедно, три од десет ученици во 39 индустријализирани земји признаваат дека малтретираат врсници. Кога станува збор за разлики помеѓу момчињата и девојките, податоците покажуваат дека двата пола се подеднакво изложени на ризик од малтретирање, со таа разлика што постои поголема веројатност девојките да станат жртви на психолошки форми на малтретирање, додека, пак, момчињата се изложени на поголем ризик од физичко насилство и закани. Дополнително загрижува фактот што определени форми на малтретирање се јавуваат на сè порана возраст, што уште повеќе ги усложнува и онака негативните и деструктивни ефекти по севкупниот развој на децата и на адолесцентите. Оттука, во овој труд ќе се разгледаат видовите и формите на меѓуврсничкото насилство во училиштето, со посебен акцент на психолошките аспекти и ефектите од малтретирањето врз развојот на поединецот во периодите на средното детство и на адолесценцијата. На крајот, ќе се истакне важноста од раното препознавање на малтретирањето и можните начини на справување, со цел намалување на долготрајните негативни развојни последици од изложеноста на истото.

Клучни зборови: меѓуврсничко насилство во училиште, малтретирање (булинг), средно детство, адолесценција.

Вовед

Феноменот на меѓуврсничкото насилство во училиштата, најчесто манифестирано во форма на малтретирање или популарно наречено булинг, како аспект на агресивното однесување, сè почесто се позиционира во фокусот на светската стручна јавност, како еден од централните проблеми во однесувањето на учениците, со кои се соочуваат училиштата. Малтретирањето во меѓуврсничките релации консензуално се разгледува како динамичен и мултифакторијално условен феномен, во кој учествуваат фактори што потекнуваат од поединецот, од семејството, од врсниците, но и од училиштето и од општеството.

Во литературата под поимот малтретирање (bullying) најчесто се подразбира непосакувано, агресивно однесување, коешто, обично, се манифестира во периодите на средното детство (училишна возраст) и во адолесценцијата, односно во текот на основното и на средното образование. Ваквото однесување вклучува закани, ширење на дезинформации, вербален или физички напад, намерно исклучување од групи и слично. Дефинирано е уште и како агресија врз жртва, каде што без претходна причина жртвата, која не може да се одбрани, се напаѓа физички или вербално во повеќе наврати (Мурџева-Шкарик 2011). Значи, станува збор за однесување што се повторува или има предиспозиции да се повторува, што претставува дополнителен извор на стрес за жртвата на малтретирањето (која е во исчекување насилството да се повтори). Тоа е резултат на дисбаланс на моќ (вистинска или замислена). Имено, лицата, кои малтретираат, се оние, кои ја користат својата моќ (физичка или социјална, т.е. популарноста), за да ги контролираат или да им наштетат на другите. Намерата (да се нанесе болка, штета итн.), односно намерноста на однесувањето, е чест елемент во малтретирањето и во агресијата. Ова е важен аспект на ваквото однесување зад кое стои специфичен тип на намери, затоа што за насилниците најчесто се тврди дека ги вознемируваат другите лица. Конечно, постоењето на намера е значајно за да се препознае малтретирањето, од причина што секое малтретирање е агресивно, но не секоја агресија е малтретирање. Оттука, не секој акт на насилство може да се нарече малтретирање. Од друга страна, пак, систематското, константното, насоченото насилство кон определен поединец или кон група поединци, што се повторува, без сомнение, припаѓа во оваа категорија однесувања.

Видови малтретирања во и надвор од училиштето

Постојат три најчесто наведувани типови малтретирања (bullying): *вербално*, *социјално* и *физичко*. Во поново време се јавува и четврти тип, популарно наречен сајбер-малтретирање (cyber-bullying), односно малтретирање преку дигиталните медиуми, во интернет-просторот. *Вербалното малтретирање* (verbal bullying) претставува насочено изјавување на лоши и непристојни работи (на пр. подбивање, навредување, непристојни коментари со сексуална содржина, закани, потсмевање и слично). Статистичките податоци покажуваат дека најчести извршители на вербалното насилство се девојчињата, а најчести места, каде што се извршува овој тип насилство се јавни, како што се училницата, интернетот, училишните ходници (вообичаено за време на одморите), салата за физичко образование и слично.

Социјалното малтретирање (social bullying) е познато уште и како релациона агресија (Мурџева-Шкарик 2011) и претставува намерно нарушување на нечија репутација или релација (на пр. намерно исклучување од група, ширење на дезинформации и гласини, јавно исмевање и слично). *Физичкото малтретирање* (physical bullying), е нанесување физички повреди врз некој поединец или врз неговиот личен имот (предмети што ги поседува). Најчести типови на физичко малтретирање се удирањето и кршењето, односно отуѓувањето на лични предмети. Физичкото малтретирање најчесто се случува некаде помеѓу петтото и осмото одделение, а постепено опаѓа во средното училиште. Најчести места, каде што се случува физичкото малтретирање се местата, каде што лицата со авторитет имаат најмал пристап, а тоа се: училишните тоалети, ходниците и патот до училиштето.

Како што е споменато погоре, посебен и најнов тип на малтретирање е *сајбер-малтретирањето* (cyber bullying), коешто се случува преку дигиталните медиуми, како што се телефоните, компјутерите и таблетите. Може да се одвива преку SMS-пораки, на социјалните мрежи, преку апликациите, форумите, он-лајн видеоигрите итн.

Ваквото малтретирање вклучува споделување на негативни, штетни и лажни податоци за некого, прикажување на лични содржини што можат да предизвикаат срам и понижување и слично. Истражувањата покажуваат дека со возраста опаѓа физичкото и вербалното малтретирање, но се зголемува сајбер-малтретирањето (Ryoo, Wang, Swearer 2014). Сајбер-малтретирањето е најчеста појава во средното училиште, но во последно време возраста, на која се практикува овој тип на малтретирање, ја опфаќа и популацијата на деца од основното училиште.

Фактори поврзани со малтретирањето

Како што е посочено во воведот, постојат повеќе фактори што се поврзани со малтретирањето. Тоа е групен феномен што се јавува во општествен контекст, каде што различни фактори служат за промовирање, за одржување или за потиснување на таквото однесување. Малтретирањето може да варира и да опстојува низ возраста и низ времето. Иако мрежата на факторите, што се поврзани со малтретирањето е сложена, а врските помеѓу факторите не се сосема до крај објаснети, сепак, поголемиот број од нив можат да се поделат во неколку групи што влијаат од позиција на: поединец, семејство, врсничка група, училиште и општество. Секој од овие кластери, на свој начин, е поврзан со јавувањето и со одржувањето на оваа негативна општествена појава.

Во однос на факторите што потекнуваат од самиот поединец, истражувањата покажуваат дека малтретирањето е најчесто поврзано со бесчувствителноста, со нагласената маскулиност, со психопатските тенденции, со антисоцијалните црти на личноста, со проблемите во однесувањето, со потпаѓањето под врснички притисок, со анксиозноста и со депресивноста. Сепак, најновите истражувања посочуваат дека помеѓу насилниците (оние кои малтретираат), има и поединци со висока социјална интелигенција и со висок социјален статус (т.е. лица, кои се популарни во групата), при што истражувачите прават разлика помеѓу социјалноинтегрираните и

социјалномаргинализираните насилници (според Swearer, Hymel 2015). Жртвите на малтретирањето, пак, покажуваат полошо физичко здравје, ниска прилагоденост на училиштето, чувство на несигурност, слаб училишен успех, а во некои случаи и го напуштаат училиштето. Како личности се бессилни, тажни, инфериорни, послушни и плашливи. Не се склони кон насилство, не ги предизвикуваат другите и најчесто се повлекуваат. Во споредба со врсниците, покажуваат пониско себепочитување и себеприфакане.

Факторите што потекнуваат од семејството најчесто ги вклучуваат семејното учество во банди, слабата родителска контрола, негативното семејно опкружување, конфликтите помеѓу родителите, семејното насилство, ниската и несоодветна родителска комуникација, недостатокот на родителска емоционална поддршка, практикувањето на штетни и неефикасни родителски стилови, несоодветната дисциплина и злоупотребата од страна на родителите. Сето ова укажува на негативните влијанија на дисфункционалното семејство врз развојот на поединецот. Дисфункционалноста на семејството се забележува во сите или во повеќе области на функционирањето. Тоа е дезорганизирано, дезориентирано, со нарушени односи и семејна функционалност, а основните вредности на системот се нехармонични (Милошевска 2017). Важноста и влијанието на семејството врз развојот на поединецот е видливо не само во детството туку и за време на адолесценцијата, за што зборуваат податоците од многу истражувања (Шурбановска 2013).

Врсниците се еден од примарните фактори на социјализацијата, особено за време на адолесценцијата. Практиката и истражувањата забележуваат дека малтретирањето е поприсутно во оние училишни средини што се карактеризираат со врнички норми, коишто го поддржуваат ваквиот тип однесување и каде што се почести конфликтите меѓу врсниците. Поврзаноста со агресивни врсници, исто така, е во релација со почесто малтретирање, како што се и злоупотребата меѓу врсниците и негативните односи со соучениците.

Потпаѓањето под врснички притисок е уште еден ризик-фактор за појава на малтретирањето, а потекнува од групата врсници. Во врсничките групи постојат стандарди на однесување што нивните членови треба да ги прифатат и што неретко се оспорувани од страна на родителите и од страна на другите возрасни авторитети. Оттука, доколку поединецот не ги прифати групните барања и норми, доколку размислува и се однесува поинаку, тој од страна на другите членови на групата е казнет, а може дури и да биде исклучен од групата. Под влијание на притисокот на врсниците адолесцентот може да постапи или да се однесува на начин, на кој во друга ситуација не би се однесувал (посебно во делот на кршењето на моралните норми и принципи). Токму во раната и во средната адолесценција, одобрувањето или неодобрувањето на постапките, од страна на врсниците, е честопати многу поважно од одобрувањето, од страна на родителите или на другите авторитети. Во тој период, адолесцентите, особено се чувствителни на притисоките на врсниците, бидејќи тогаш и степенот на конформирањето со групните барања и норми е највисок.

Училиштето, коешто заедно со семејството, е еден од најважните агенси на социјализацијата, претставува социјален контекст, што значително го насочува психосоцијалниот развој на поединецот, почнувајќи од детството и понатаму низ целиот живот. Искуствата што се стекнуваат во училишната возраст неретко се задржуваат подолготрајно и влијаат врз многу аспекти од секојдневното функционирање на поединецот, како што е, на пример, социјалното однесување на детето/адолесцентот во вонучилишниот живот (Шурбановска 2018). Од аспект на факторите поврзани со училиштето, се покажува дека училишната клима има големо влијае врз зачестеноста на малтретирањето и на злоупотребата (Gendron, Williams, Guerra 2011; Marsh et al., 2012; Richard, Schneider, Mallet 2011; Wang, Berry, Swearer 2013; според Swearer, Hymel 2015). Во овој контекст, повисока застапеност на малтретирање е забележана во ситуации кога наставникот не реагира соодветно и навремено, кога релацијата помеѓу наставникот и ученикот/ците е нефункционална и/или нарушена, односно кога недостасува

поддршка, од страна на наставникот и кога постои недоволна вклученост во училишните активности. Наедно, самите ученици покажуваат помала подготвеност да пријават малтретирање во училиштето, доколку ја перципираат училишната клима како негативна (Unnever, Cornell 2004; според Swearer, Hymel 2015).

Ефекти од меѓуврсничкото насилство и малтретирањето врз психичкиот развој на децата и на адолесцентите

Негативните ефекти од меѓуврсничкото насилство и малтретирањето во периодот на детството и на адолесценцијата се видливи и кај насилникот и кај жртвата, а можат да бидат краткорочни и долгорочни. Секој поединец е различен и поседува свои специфични карактеристики, па оттука децата и адолесцентите најверојатно ќе покажат различно однесување за време и/или по малтретирањето од страна на врсниците. Сепак, со зголемувањето на релационата агресија и со појавата и сè почестото присуство на сајбер-малтретирањето се зголемува и ризикот од неговото долго траење пред да биде откриено од страна на жртвата со цел барање помош. Според Харли (Hurley 2018), податоците, што ги соопштува Центарот за контрола и превенција на болести во САД, покажуваат дека малтретирањето влијае врз 20% од средношколците, а сајбер-малтретирањето, поконкретно, влијае врз 16% од средношколците. Притоа, 33% од учениците на возраст од 12 до 18 години, кои пријавиле малтретирање во училиштето и 27% од учениците на возраст од 12 до 18 години, кои пријавиле сајбер-малтретирање, укажале дека биле малтретирани најмалку еднаш или двапати месечно. Наедно, средните училишта вклучени во истражувањето објавиле највисока стапка на малтретирање (25%), најмалку еднаш неделно.

Помеѓу најчестите краткорочни негативни ефекти од меѓуврсничкото насилство во училиштето, од позиција на жртва, се посочуваат социјалната изолација, чувството на срам, нарушување на спиењето, промени во навиките во исхраната, ниската самодоверба, избегнувањето да се оди на училиште, симптоми на анксиозност, зачестени психосоматски симптоми

(болки во стомакот, главоболки, мускулни болки итн.), лоши академски постигнувања, симптоми на депресивност и слично. Кога станува збор за долгорочните ефекти, меѓу нив најчесто се наведуваат хроничната депресија, зголемен ризик од самоубиствени мисли, планови за самоубиство и обиди за самоубиство, анксиозни нарушувања, посттравматско стресно нарушување, лошо општо здравје, автодеструктивно однесување, вклучувајќи и самоповредување, злоупотреба на супстанции, тешкотии во воспоставување квалитетни, длабоки и реципрочни пријателства и врски и слично. Од аспект на насилникот, краткорочните негативни ефекти од малтретирањето на жртвите, се најчесто слаб училишен успех, зголемен ризик за пролонгирано времетраење на школувањето, ниско ниво на одржување на општествените односи, зголемен ризик од злоупотреба на супстанции итн. Помеѓу долгорочните ефекти почесто се вбројуваат зголемениот ризик од злоставување на член/ови на семејството, ризик од антисоцијално однесување, слаба социјална интегрираност, помала веројатност да се заврши образованието и да се најде вработување и слично (Hurley 2018).

Релевантните истражувања за последиците по психичкиот развој на децата и на адолесцентите – жртви на меѓуврсничко насилство недвосмислено ги потврдуваат долгорочните негативни и деструктивни ефекти од малтретирањето. Така, на пример, група научници од универзитетот во Калифорнија, Лос Анџелес (UCLA) во 2005 година, испитале 192 ученица во две етнички разновидни, урбани училишта. Притоа, во едното училиште 47% од шестоодделенците изјавиле дека биле малтретирани, барем еднаш во изминатите неколку дена, додека во другото училиште 46% се изјасниле дека биле малтретирани, барем еднаш во животот. Најчестите видови на малтретирање биле вербалното (измислување прекари) и физичката агресија (удирање и полевање со вода). Резултатите од оваа студија покажале дека честото малтретирање е поврзано со пониски оценки кај жртвите во текот на тригодишното образование. Наедно, учениците, кои биле оценети како најмалтретирани имале значително полоши академски постигнувања во споредба со нивните врсници.

Една понова студија, спроведена од страна на Универзитетот Атлантик во Флорида, САД (2017), вклучила национален репрезентативен примерок од 5.600 адолесценти на возраст од 12 до 17 години со цел да се испитаат различни форми на малтретирање и насилство, како и помисли за самоубиство, девијантно однесување и механизми на отпорност и справување. Анализите на собраните податоци покажале дека, на пример, 73% од учениците соопштиле оти биле малтретирани во училиштето во определен момент од животот, додека 44% изјавиле дека тоа им се случило во последните 30 дена. Наедно, 32% од учениците признале дека малтретирале други соученици во определен момент од нивниот живот, а 12% изјавиле дека го направиле тоа во текот на изминатите 30 дена. Речиси една петина од испитаниците признале дека принудувале друг ученик да направи нешто што тој или таа не сакал/а да го стори. Во однос на половите разлики, поголема била веројатноста девојчињата да бидат малтретирани во училиштето, како и да бидат жртви на сајбер-малтретирање, додека кај момчињата била поголема веројатноста тие да се јават во улога на насилници и во училиштето и на социјалните мрежи. Значајно е да се нагласат и наодите дека 34% од учениците соопштиле дека биле жртва на сајбер-малтретирање во определен момент од животот, при што 17% изјавиле дека тоа се случило во последните 30 дена. Притоа, речиси две третини од учениците, кои доживеале сајбер-малтретирање, изјавиле дека тоа многу влијаело врз нивната способност да учат и да се чувствуваат безбедно на училиште.

Студијата спроведена, од страна на Волке и Лиреја (Wolke, Lereya 2014), исто така, ги посочува негативните ефекти од малтретирањето во детството. Во ова истражување била вклучена група деца од Авонската лонгитудинална студија за родители и деца (АЛСРИД), кои најпрво биле интервјуирани на возраст од 8 и 10 години во врска со личните искуства со малтретирање, а потоа истите деца на возраст од 12 и 13 години биле интервјуирани за искуствата со парасонии. Резултатите покажале дека децата, кои биле малтретирани на возраст од 8 до 10 години имале поголема веројатност да страдаат од месечарење, од ноќни стравови и од кошмари на 12-годишна

возраст. Притоа, оние кои биле и малтретирани и малтретирале други, биле со највисок ризик да искушат каква било парасонија.

Уште една лонгитудилна студија спроведена на Колеџот Кингс во Лондон, од страна на Болдвин и соработниците (Baldwin et al. 2016), во овој случај ја нагласува прекумерната телесна тежина како една од последиците на малтретирањето во детството. Имено, истражувачите ги анализирале податоците од лонгитудиналната студија на близнаци за ризикот на средината (Е-ризик), со која се следеле повеќе од 2.000 деца во Англија и Велс во периодот од 1994 до 1995 година, од раѓањето до нивната 18-годишна возраст. Се проценувала виктимизацијата во основното училиште и почетокот на средното училиште, од страна на нивни врсници преку интервјуа со мајките и со децата. Проценувањата се повторувале на возраст од 7, од 10 и од 12 години. Авторите востановиле дека 28% од децата биле краткорочно малтретирани во основното или во средното училиште, додека 13% биле хронично малтретирани во основното и средното училиште. Финалните анализи покажале дека децата, кои биле малтретирани во основното и во средното училиште, покажувале двојно поголема веројатност да имаат прекумерна телесна тежина на возраст од 18 години во споредба со нивните врсници, кои не биле жртви на меѓуврсничко насилство во училиштето.

Сепак, како што покажуваат некои истражувања, последиците од малтретирањето не завршуваат со полнолетството, туку можат да се провлекуваат и во подоцнежните години од животот. Така, на пример, податоците објавени во 2014 година од лонгитудиналната Британска национална студија за детски развој која вклучува податоци за сите деца родени во Англија, Шкотска и Велс во текот на една недела во 1958 година, вклучуваат 7.771 деца, чии родители обезбедиле информации за изложеноста на децата на малтретирање кога биле на возраст од 7 и од 11 години, а потоа биле следени до нивната 50-годишна возраст. Според авторите (Takizawa, Maughan, Arseneault 2014), ефектите од малтретирањето биле видливи дури и четири децении подоцна, а се манифестирале преку здравствени, социјални и економски последици што опстојувале и во средната

возрасна доба. Поединците, кои биле малтретирани во детството, имале посиромашно психофизичко здравје и пониско когнитивно функционирање на 50-годишна возраст. Оние, пак, кои често биле малтретирани во детството биле под поголем ризик од депресија, од анксиозни нарушувања и од самоубиствени мисли. Кај поединците, кои биле малтретирани во детството, постоела поголема веројатност да имаат пониски образовни нивоа. Во оваа насока, мажите, кои биле малтретирани, покажувале поголема веројатност да бидат невработени и да заработуваат помалку. Долгорочните негативни последици од малтретирањето се забележувале и во социјалните односи и во субјективната добросостојба. Така, кај поединците, кои биле малтретирани постоела помала веројатност да бидат во врска, да имаат добра социјална поддршка, а поголема била веројатноста да пријават понизок квалитет и задоволство од животот.

Рано препознавање на меѓуврсничкото насилство во училиштето и ефикасни начини за справување со него

Раното препознавање на знаците што упатуваат на можно малтретирање во училиштето е од суштинско значење за навремена интервенција во насока кон ефикасно справување со оваа форма на насилно однесување и последиците од него. Оттука, сите релевантни фактори во образовниот процес – наставниците, стручните служби, учениците и родителите – треба да бидат соодветно едуцирани и вмрежени. Тоа подразбира, покрај точното и навременото препознавање на знаците, функционален мезосистем училиште-семејство. Помеѓу наставниците, стручните работници и родителите треба да постои континуирана и непречена комуникација и соработка. Наедно, родителите треба да поминуваат квалитетно време со своите деца за да можат да ги забележат минималните промени во нивното однесување што би упатувале на тоа дека детето, евентуално, се соочува со некоја форма на насилство во училиштето. Тие треба да бидат активно вклучени во нивните животи, да покажуваат интерес и разбирање, да разговараат, активно да слушаат, да ја запознаат околината, во која нивните

деца престојуваат, со кого другаруваат, каде се движат во слободното време и слично. Ова е така, затоа што истражувањата покажуваат дека децата и адолесцентите најчесто им се обраќаат на родителите и/или на наставниците за помош или за совет.

Постојат низа знаци што упатуваат на тоа дека детето или адолесцентот можеби се соочува со малтретирање во училиштето, иако истите секогаш не се јасно видливи. Некои поединци можеби нема да пројават ниту еден од нив, што го отежнува раното препознавање. Голем број од овие знаци веќе се наведени во делот од трудот, насочен кон ефектите од малтретирањето. Меѓу почесто наведуваните знаци се промените во расположението, во однесувањето и во надворешниот изглед, во оштетените книги и училишниот прибор, во искинатата и/или извалканата облека, во одбивањето да се оди на училиште, во зачестените нервозни и/или агресивни реакции, во учеството во тепачки, во одбивањето да зборува за тоа што го мачи, во честите гавоболки и болки во стомакот, во нарушувањето на спиењето, во падот на академските постигнувања, во повлекувањето од врсничките интеракции и во осамувањето, во сè пореткото јавување за збор на час, во исплашеноста и несигурноста и во друго. Секако, треба да се има предвид дека некои од наведените знаци не мора воопшто да бидат последица на меѓуврсничко насилство и малтретирање во училиштето, туку да се должат на други причини (на пр. депресивност, злоупотреба на супстанции итн.). Оттука, од суштинска важност е квалитетната комуникација на родителите со детето и нивната активна вклученост во неговиот живот, како што претходно е посочено.

Мошне е значајно да не се молчи за случаите на малтретирање, ниту истите да се прикриваат. Охрабрувањето и психолошката поддршка на жртвите на малтретирањето, исто така, се незаобиколни. Социоемоционалното учење и стекнување на соодветни вештини е еден од најмоќните заштитни фактори во справување со малтретирањето. Од суштинска важност е да се развива резилентноста кај децата и кај адолесцентите, бидејќи практиката и емпиријата покажуваат дека поотпорните поединци подобро се справуваат со насилникот и воопшто со целата ситуација, знаат да возвратат и да се заштитат, имаат повисока

самодоверба и себепочитување и најчесто ефектите од малтретирањето по нив не се толку драматични и долготрајни. Наставниците и учениците треба да бидат сензибилизирани за да можат навремено да препознаат, да пријават и соодветно да реагираат во ситуации на меѓуврсничко насилство и малтретирање во училиштето. Посебен акцент треба да се стави на пасивните набљудувачи и на улогата што тие ја имаат во поттикнувањето или во обесхрабрувањето на насилникот. Тоа е уште позначајно кога ќе се земат предвид податоците од низа истражувања што упатуваат на тоа дека пасивните набљудувачи честопати реагираат на начини што го охрабруваат, наместо да го обесхрабруваат малтретирањето (Doll, Song, Siemers 2004, Pellegrini, Long 2004; според Swearer, Hymel 2015).

На крајот, но секако не и последно, училиштата во соработка со учениците, треба да постават сет од правила на однесување што ќе постават јасни и прецизни граници и очекувања, со цел да ја обесхрабрат секоја форма на насилно однесување меѓу врсниците. Ова, во поширока смисла, подразбира дека треба да постои јасна дефиниција за тоа што е меѓуврсничко насилство и малтретирање и како истото да се препознае, да се наградува позитивното и алтруистичко однесување, да се негува отворена и искрена комуникација, да се дејствува веднаш штом ќе се забележи случај на малтретирање и на меѓуврсничко насилство, вниманието да се насочува постојано кон оние места во училиштето (на пр. ходниците, тоалетите, училниците и училишните дворови за време на одморите итн.), каде што постои поголем ризик да се манифестира малтретирањето и слично.

Ana FRICHAND, PhD

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PEER VIOLENCE IN
SCHOOLS AND ITS EFFECTS ON DEVELOPMENT OF
CHILDREN AND ADOLESCENTS

Abstract:The phenomenon of peer violence in schools, commonly manifested in various forms of bullying, as an aspect of aggressive behavior, is increasingly placed in the focus of the experts worldwide, as one of the central problems in the behavior of the pupils in schools. Bullying in the peer relations is consensually considered as a dynamic and multifactorial phenomenon, involving factors that originate from the individual itself, the family, the peer group, but also the school and society. The practice shows that peer violence often becomes visible from the age of 10 continuing in adolescence, and includes harassment and physical assaults with or without weapons, but may also include forms of violence involving gangs. According to recent data released by UNICEF globally, over one in three students aged 13-15 are facing bullying, and approximately the same percentage is included in physical fights. At the same time, three out of ten students in 39 industrialized countries acknowledge that they are bullying their peers. When it comes to differences between boys and girls, the data show that both sexes are equally exposed to the risk of bullying, with the difference that girls are more likely to become victims of psychological form of abuse, while boys are at greater risk of physical violence and threats. Moreover, certain types of bullying start to occur at an earlier age, which further complicates the already negative and destructive effects on the overall development of children and adolescents.

Hence, this paper will look at the types and forms of peer violence in school, with particular emphasis on the psychological aspects and the effects of bullying on the development of the individual in periods of middle childhood and adolescence. In the end, the importance of early recognition of bullying and possible ways of dealing with it will be emphasized, in order to reduce the long-term negative developmental consequences from its exposure.

Keywords: peer violence in schools, bullying, middle childhood, adolescence

Литература

- Милошевска 2017. С. Милошевска. *Проценка на стилови на родителство и начин на справување со стрес кај родители од функционални и од дисфункционални семејства*. (Магистерски труд во ракопис). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, Скопје.
- Мурцева-Шкарик 2011. О. Мурцева-Шкарик. *Психологија на детството и на адолесценцијата: Развојна психологија*. 1. Скопје: Филозофски Факултет.
- Шурбановска 2013. О. Шурбановска. *Родителите и однесувањето на детето во училиштето*. Скопје: Филозофски факултет.
- Шурбановска 2018. О. Шурбановска. *Другарството меѓу врсниците (психолошки аспекти)*. Скопје: Филозофски факултет.

- Baldwin, Arseneault, Odgers, Belsky, Matthews, Ambler, Caspi, Moffitt, Danese 2016. J. R. Baldwin, Louise Arseneault, C. Odgers, D. W. Belsky, T. Matthews, A. Ambler, A. Caspi, T. E. Moffitt, A. Danese. Childhood Bullying Victimization and Overweight in Young Adulthood. *Psychosomatic Medicine*, 78, 9: 1094. DOI: 10.1097/PSY.0000000000000388.
- Florida Atlantic University (2017, February 21). *Nationwide teen bullying and cyberbullying study reveals significant issues impacting youth*. ScienceDaily <www.sciencedaily.com/releases/2017/02/170221102036.htm> пристапено на: 1.05.2019.
- Hurley, K. (2018, September 26). Short Term and Long Term Effects of Bullying. *Psycom* <<https://www.psycom.net/effects-of-bullying>> пристапено на: 17.04.2019.
- Resler, Payan 2018. K. Resler, G. Payan. *Peer Violence and Bullying Are a Barrier to Learning in Crisis and Conflict Settings*. Safer Learning Environments, SRGBV <<https://eccnetwork.net/peer-violence-bullying/>> пристапено на: 17.04.2019.
- Ryoo, Wang, Swearer 2014. J. H. Ryoo, C. Wang, S. M. Swearer. Examination of the Change in Latent Statuses in Bullying Behaviors Across Time. *School Psychology Quarterly*, DOI: 10.1037/spq0000082.
- Swearer, Hymel 2015. S. M. Swearer, Sh. Hymel. Understanding the Psychology of Bullying: Moving Toward a Social-Ecological Diathesis–Stress Model. *American Psychologist*, 70, 4, 344–353. doi: 10.1037/a0038929.
- Takizawa, Maughan, Arseneault 2014. R. Takizawa, B. Maughan, L. Arseneault. Adult Health Outcomes of Childhood Bullying Victimization: Evidence From a Five-Decade Longitudinal British Birth Cohort. *American Journal of Psychiatry*, DOI: 10.1176/appi.ajp.2014.13101401.
- UNICEF Press Release (2018, September 5). *Half of world's teens experience peer violence in and around school – UNICEF*. UNICEF <<https://www.unicef.org/press-releases/half-worlds-teens-experience-peer-violence-and-around-school-unicef>> пристапено на: 17.04.2019.

- University Of California, Los Angeles (2005, April 11). *Bullying Among Sixth Graders A Daily Occurrence, UCLA Study Finds*. ScienceDaily.
<www.sciencedaily.com/releases/2005/04/050411100940.htm> пристапено на: 14.03.2019.
- Wolke, Lereya 2014. D. Wolke, S. T. Lereya. Bullying and Parasomnias: A Longitudinal Cohort Study. *Pediatrics*, DOI:10.1542/peds.2014-1295.